

UDK 27-23=163.42
811.163.42-05Kašić, B.
10.53745/bs.96.1.6
Primljeno: 1. 12. 2025.
Prihvaćeno: 22. 4. 2026.
Pregledni rad
© 2026 Bašić, CC BY NC 4.0

Manje poznato i nepoznato o Kašićevu prijevodu Svetoga pisma*

Lesser Known and Unknown Facts about Kašić's Translation of the Holy Scriptures

Petar Bašić¹

Sažetak

Malo je poznato, a trebalo bi biti, da je Bartol Kašić dva puta prevodio Sveto pismo (ne računajući Lekcionar). Najprije je preveo samo Novi zavjet i moguće je da je taj rukopis izgubljen već za Kašićeva života pa je Kašić iznova počeo prevoditi, ali ovaj put cijelo Sveto pismo. Iz sačuvanih rukopisa toga drugoga prijevoda priređeno je i godine 1999. u Njemačkoj objavljeno zasad jedino izdanje. Rukopisi se ne nalaze u Rimu, kako se zna napisati, nego u Zagrebu, Zadru i Odesi. To je ono što je proučeno, ali nije dovoljno doprlo do znanstvene javnosti. Mnoga druga pitanja treba tek proučiti: detaljno opisati jezik Kašićeva prijevoda i postupke prevođenja, izraditi cjelovit rječnik, opisati Kašićevu akcentuaciju i proučiti rubne zapise – oni su u Kašićevu prijevodu Biblije vrlo specifični.

Ključne riječi: Bartol Kašić, Kašićev prijevod Biblije: vrijeme prevođenja, jezik i rječnik, akcentuacija, »dvostruki prijevodi«

Abstract

Among the lesser-known facts that should be widely acknowledged, is the fact that Bartol Kašić produced two separate translations of the Holy Scriptures. Initially, he had translated only the New Testament and invested considerable effort in its publication. It is possible that this manuscript had been lost during Kašić's lifetime, prompting him to begin translating again, this time the entire Holy Scriptures. Of the preserved manuscripts of this translation, the only edition available to date was prepared and

* Rad je nastao na temelju izlaganja na Znanstvenom kolokviju povodom 450. obljetnice rođenja Bartola Kašića 5. studenoga 2025. u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

¹ Sveučilište u Zagrebu Katolički bogoslovni fakultet.

published in Germany in 1999. The manuscripts are not kept in Rome, as it is sometimes assumed, but rather in Zagreb, Zadar, and Odessa. While his work has been the subject of scholarly research, it has failed to reach the scholarly community sufficiently. Many other questions remain to be investigated: detailed descriptions of the translation language and the translation procedures used, compilation of a comprehensive dictionary, an accentuation description, and a study of the marginal notes, which are very specific to Kašić's translation of the Bible.

Key words: Bartol Kašić, Kašić's translation of the Bible, translation time, language and dictionary, accentuation, »double translations«

Uvod

Kašićev prijevod Svetoga pisma objavljen je tek nedavno (1999.), nakon gotovo četiri stoljeća. Uz kritičko izdanje teksta objavljen je i svezak komentara. U Hrvatskoj je bilo nekoliko predstavljanja, a pisane su i zasebne rasprave. Ipak je ostalo dosta toga što je nedovoljno poznato ili uopće nije proučeno. Ovaj rad upozorit će i na jedno i na drugo.

1. Manje poznato o Kašićevu prijevodu Biblije

Pod manje poznatim podrazumijeva se ono što je objavljeno, ali nije dovoljno doprlo do znanstvene i stručne javnosti. Za ovaj prvi dio izdvojiti će se dvije teme: o rukopisima i o tome kada je Kašić započeo, a kada je završio svoj prijevod.

1.1. Rukopisi

Malo je poznato da je Bartol Kašić dva puta prevodio Sveto pismo. Najprije je preveo samo Novi zavjet i uložio je silan trud u nastojanje da se on objavi. Rukopis je poslan u Rim i moguće je da je zagubljen već za Kašićeva života. Kašić je nakon toga počeo iznova prevoditi, ali ovaj put cijelo Sveto pismo. Iz sačuvanih rukopisa toga drugoga prijevoda priređeno je i godine 1999. objavljeno u Njemačkoj zasad jedino izdanje. Rukopisi koji su poslužili za to izdanje ne nalaze se u Rimu, kako znaju napisati i vrlo istaknuti istraživači i u vrlo uglednim publikacijama,² nego u Zagrebu, Zadru i Odesi.

² U jednoj je napisano: »Rukopis se čuva u Vatikanskoj biblioteci« (Opći religijski leksikon 2002, 430); a u drugoj: »Kašićev autograf prijevoda Biblije pripremljen za tisak, koji se nalazio u arhivu Kongregacije za nauk vjere, nekadašnjem Sv. Oficiju, objavio je I. Golub kao *Biblia [!] sacra. Versio Illyrica...*« (Krašić 2009: 336, bilj. 75). Ono prvo

Rukopise sam vrlo iscrpno opisao u II. svesku spomenutog izdanja, a hrvatska inačica objavljena je u mojoj knjizi *Bartol Kašić prevoditelj* (Bašić 2019, 33-70) – jedina je razlika što je u njemačkom originalu mnogo više faksimila rukopisā.

Rukopis Kašićeva prijevoda Svetoga pisma nije sačuvan u cijelosti. Najveći dio čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (tri od pretpostavljenih pet svezaka), zatim u Odesi jedan dio, koji sadržajno odgovara II. zagrebačkom svesku i djelomice ga dopunjava, te u Zadru cjelovit svezak s Novim zavjetom i dijelovi Staroga zavjeta iz različitih primjeraka, kojima se dobrim dijelom dopunjava zagrebački primjerak. Samo je Zg I³ Kašićev autograf, sve drugo su prijepisi. Nažalost, nema nijednog prijepisa toga prvog sveska, kažem »nažalost«, jer da ima, moglo bi se provjeravati koliko su prepisivači uspijevali vjerno prenijeti Kašićev rukopis.

Po tekstu koji je sačuvan može se zaključiti da je Kašićev rukopis bio u pet približno jednakih svezaka. Na početku pojedinog sveska (Zg I, Zg II i Od) nalazi se popis knjiga dotičnog sveska, a na kraju se na dnu stranice najavljuje sljedeća knjiga. To je na kraju odeškog sveska (u zagrebačkom nedostaje završetak) Prorok Izaija, knjiga kojom bi počinjao svezak koji u cijelosti nedostaje (to bi bio IV. od pet pretpostavljenih svezaka, odnosno posljednje knjige Staroga zavjeta: Iz – 2 Mak). Iz sačuvanih se rukopisa može zaključiti da je prijevod bio cjelovit, a tekst bi po svescima bio ovako razdijeljen:

- 1) Post – Pnz (Zagreb, sv. I; Kašićev autograf, nema prijepisa)
- 2) Jš – 2 Ljet (veći dio sačuvan u Zadru)
- 3) Ezr – Sir (=Zg, sv. II = Od)
- 4) Iz – 2 Mak (sav tekst izgubljen)
- 5) NZ (tekst cjelovito sačuvan u Zagrebu, sv. III, i Zadru, sv. XV)

upravo je nevjerojatno: da se rukopis čuva u Vatikanskoj biblioteci! A u vezi s tim potonjim nekoliko napomena: 1) Sve ako se rukopis i nalazio u arhivu Kongregacije za nauk vjere, a za to nema nikakve potvrde, to nije bio rukopis koji je poslužio za izdanje o kojem se ovdje govori; 2) za spomenuto izdanje nije služio samo autograf prijevoda Biblije jer on čini manje od jedne trećine sačuvanih rukopisa; 3) odakle podatak da je I. Golub objavio Kašićev autograf, njegovo se ime u izdanju uopće ne spominje. Mnogo drugih netočnosti o Kašićevoj Bibliji u Krasićevoj knjizi može se vidjeti u Bašić 2019: 105-110.

³ Kratice rukopisā:

Od = Odesa, Gosudarstvennaja Naučnaja Biblioteka im. A. M. Gor'kogo, sign. 10/5
Zd = Zadar, Biblioteka Stolnog kaptola sv. Stošije, sign. 58 MS.

Zg = Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 3613. Od pretpostavljenih pet svezaka u Zagrebu su tri: prvi, treći i peti.

Spomenimo ovdje da je, po slobodnoj procjeni, sačuvano nešto više od 75 % ukupnog teksta, od čega u prijevodu Biblije nešto manje od 70 %, a u Kašićevu Lekcionaru nešto više od 5 % teksta koji nije sačuvan u Bibliji, dok je u Ritualu jedva koji odlomak kojega nema drugdje. Ima i dijelova teksta koje je Kašić preskočio pa su ih dodali prepisivači (Bašić 2019, 85-95).

Prava je šteta što nisu pronađeni svi dijelovi rukopisa. Nameće se pitanje ima li nade da se pronađe još koji dio. Kada se priređivao prvotisak, pretraženo je koliko se moglo. Ima još indicija gdje bi se moglo tražiti, a to su u prvom redu mjesta gdje su sačuvani i nađeni dijelovi rukopisa. Najveći dio nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, no ondje je građa dobro uređena i vjerojatno se ništa više ne bi našlo. Drugo nalazište jest Biblioteka Stolnog kaptola u Zadru. Ondje bi se, ako građa nije dokraja sređena, možda još što-god našlo, tim više što je upravo u zadarskom dijelu jedan prepisivač zapisao svoje ime: to je Petar Gožinić⁴. U Odesi je samo jedan svezak koji odgovara II. zagrebačkom svesku. Malo je neočekivano da bi u Odesu otišao samo jedan od pet svezaka. I napokon, u samostanu sv. Josipa u Splitu pronađen je rukopis prijevoda Knjige mudrosti vrlo sličan Kašićevu. Iz letimičnog uspoređivanja zaključuje se da je to najvjerojatnije Kašićev tekst, ali ponešto posuvremenjen i u grafiji (pismo) i u rječniku (Bašić 2019, 119). Ako je tako, onda je razumljivo što prepisivač/prerađivač nije potpisan. No to otkriće može zacijelo biti poticaj da se traže i drugi dijelovi teksta, jer malo je vjerojatno da bi se prepisivanje ili prevođenje zaustavilo na samo jednoj biblijskoj knjizi.

Ovdje ću spomenuti i nešto što nije izravno povezano s ovom temom. Nedavno sam objavio u *Jeziku* članak pod naslovom »Netočnosti o Kašićevu Ritualu rimskom« (Bašić 2025). Naime u *Pogovoru* pretisku Rituala nakon opisa prvog izdanja, čitamo: »Poslije je doživio još šest izdanja, i zanimljivo je odmah uočiti njegovu vremensku i prostornu proširenost prema godini i mjestima tiskanja: 1824. Senj, 1827. Mleci, 1859. i 1878. Zagreb, 1887. Sarajevo i 1893. Rim...« (Horvat 1993, 15-16). Pozorniji bi čitatelj svakako trebao zamijetiti nemalu neobičnost. Naime, to da bi drugo izdanje izašlo tek 184 godine nakon prvog izdanja (1640. – 1824.), a da bi se potom u razmaku od svega 69 godina (1824. – 1893.) zaredalo šest izdanja. No kako je to napisao dobar poznavalac Kašićeva djela, u istinitost nisu posumnjali ni neki vrsni jezikoslovci ni jedna ugledna publikacija. Kašićev Ritual rimski objavljen je u samo jednom izdanju (1640. i pretpisak 1993.). Kažem da to nema izravne veze s temom ovoga rada, ali neizravne ima jer se i o Kašićevoj Bibliji pišu i govore slične netočnosti, a to ne bi moralo biti.

⁴ Za nagađanje o tome tko je Petar Gožinić vidi Bašić 2019, 40, bilj. 10.

1.2. Kada je Bartol Kašić započeo, a kada dovršio svoj prijevod Svetoga pisma?

Tijekom svojega višegodišnjeg rada na kritičkom izdanju Kašićeva prijevoda Biblije skupljao sam građu i objavio ju u članku »Kada je Bartol Kašić započeo, a kada dovršio svoj prijevod Svetoga pisma?« (Bašić 1999). Prikupljeni su svi podatci na temelju kojih se o tome može zaključivati. No u vezi s time dogodilo se nešto neočekivano. Jedan rad gotovo pod istim naslovom objavljen na engleskom desetak godina kasnije (Thomson 2008), ne znajući za taj moj rad, ide sasvim drugim putem i ne dolazi do valjanih zaključaka. To je očit pokazatelj da rezultati istraživanja te teme nisu dovoljno doprli do znanstvene javnosti i da se oni još uvijek mogu smatrati manje poznatima.

Evo ukratko što bi o toj temi trebalo biti poznato, a što bi još dodatno trebalo precizirati.

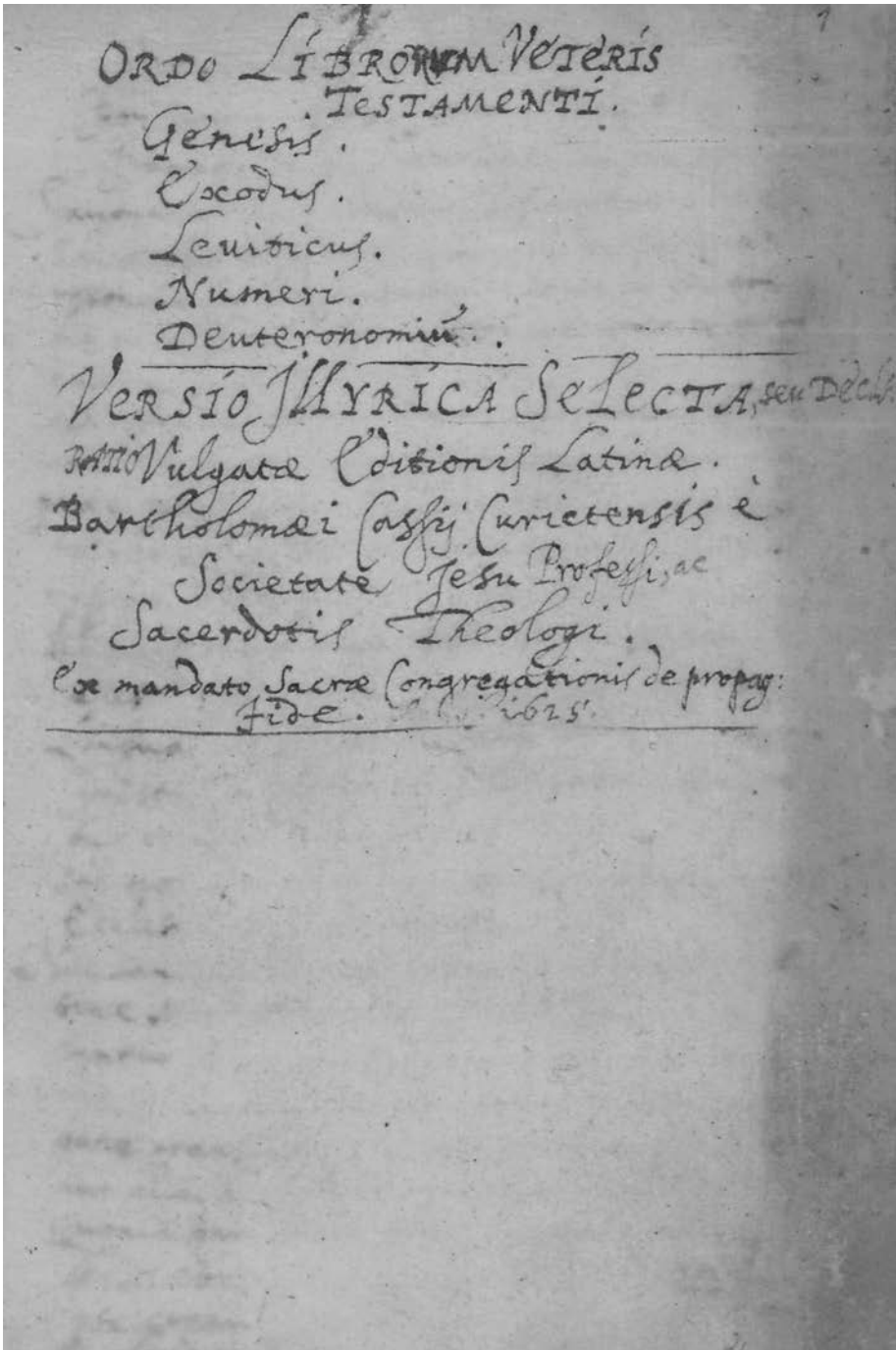
Prvo Kašićevo prevođenje Novoga zavjeta započelo je ne prije kolovoza 1625., a završeno je 1630., dok je cjelovit prijevod Svetoga pisma mogao biti izrađen između 1631. i 1638. (Bašić 2019, 12). No, na to ćemo se još vratiti.

Godina 1625., koju ponetko spominje, ne označava početak prevođenja cjelovitoga Svetog pisma, nego godinu kada Kašić dobiva mandat za prevođenje. To je, uz naslov, naznačeno na prvom listu cjelovitog prijevoda: *Ex mandato Sacrae Congregationis de propag: Fide. Anno 1625* (v. sliku na str. 162).

Početak Knjige postanka nije sačuvan, vjerojatno je tu bio naznačen početak prevođenja. Prvi nadnevak (28. siječnja 1631.) nalazi se na l. 63^r, tako da je početak prevođenja mogao biti na samom početku godine 1631. Posljednji zapis nadnevka (30. svibnja 1636.) nalazi se na l. 80^v sveska u kojem je Novi zavjet. Preostalo je još za prevođenje 243 lista – to je Kašić mogao završiti u godini 1638. ako prevođenje nije prekidao (Bašić 2019, 67-68). No, čini se da je ipak prekidao.

Tih godina Kašić nije radio samo na prijevodu Svetoga pisma, nego je dovršavao i pratio tiskanje i mnogih drugih svojih djela. Evo koja su to djela:

- Život Isukarstov (*Xivot Gospodina nascega Isukarsta*. Upisa ga Bartolomeo Kassich. V Riimu 1638.);
- Život sv. Frančeska (*Xivot sfetoga Franceska Saveria*. V Riimu 1638.);
- Prijevod Rituala (*Ritual rimski istomaccen slovinski po Bartolomeu Kassichiu*. V Riimu 1640.);
- Prijevod De imitatione (*Tomme od Kempisa... Piismo od nasledovanya*. V Rimu, 1641.);
- Prijevod Lekcionara (*Vanghielia i Pistule istomaccene... u jesik dubrovacki*. V Riimu 1641.).

Naslovnica Kašićeva autografa (Zg I, l. 1r).

Da predodžba o prevođenju Svetoga pisma bude jasnija, u nastavku se donosi grafički prikaz naznaka o vremenu pisanja i popravljjanja. Pretpostavljeni svesci približno su jednaki pa je dobro prikazati ih »grafički« i na odgovarajućim mjestima naznačiti nadnevke pisanja koji su zapisani u rukopisima:

svezak 1	svezak 2	svezak 3	svezak 4	svezak 5
Anno 1625 (Zg I, l. 1 [uz naslov])		na 16. marča 1632 (Zg II, l. 52; Od l. 59v)	ovaj dio nedostaje	1635 na 15 7bra (=setembra) života svoga godiš.
na 28. genara 1631 (Zg I, l. 63r)	na 22 7bra (=setembra) 1631 (Zd [V], Jš, kraj)	1632 na 10 magia Zd [XI] ⁵		60 Bartulomij Kasić Gesuita; isto u Zd.
na 1. feb. 1631 (Zg I, l. 69)		na 6. gug. 1632 upisah / ponapравih 1. dan gen. 1635: 16. V. ⁶		1636 na 30. mag. (Zg III, l. 80v [početak Iv]; isto Zd.)
na 15. feb. i na 16. (Zg I, l. 114)		1632 na 5. lulja / prigledah 1642. 22. marča ⁷		
na 3. marča (Zg I, l. 153)		1632. na 10. lulja / 1642 na 25. marča. ⁸		
		1632. na 3. agusta / 1642. 1. aprila. ⁹		
na 24. maja (Zg I, l. 207)				
		na ij 7bra (=11 setembra) 1632 / prigledah 1634 i 1642. ¹⁰		
n[a 1]1. setembra (Zg I, l. 259 [završ. Pnz])				

Posljednja zabilježena godina prevođenja jest 1636., a popravljjanja 1642., i to na kraju starozavjetnog teksta. U tekstu Novoga zavjeta nema naznaka za popravljjanje.

⁵ Na ovome mjestu Zg i Od nemaju nadnevka!

⁶ Zg II, l. 187; isto u Od: na 6. giug. upisah 1632 /ponapравih 1. dan gen. 1635: 16. V (l.203v)

⁷ Zg II, l. 215v; isto u Od: 1632 na 5. lulja/prigledah 1642 22 ma[r]ča (l. 232v).

⁸ Zg II, l. 224; isto Od: 1632 na 10 lulja / 1642 na 25. marča (l. 241r)

⁹ Zg II, l. 245; isto Od: 1632 na 3 agusta / 1642 1. aprila (l. 261v)

¹⁰ Od, l. 305v, Sir, kraj; u Zg završetak nedostaje pa tako i taj nadnevak.

Da je prijevod objavljen, vjerojatno bi bila naznačena godina 1642., ako ne i još novija jer bi tiskanje trajalo neko vrijeme. Što iz svega zaključiti? Kada je Kašić preveo Sveto pismo? Prikupljeni su i navedeni svi podatci iz kojih se o tome može zaključivati. A zaključivati se može različito, pa se i ovdje očekuje prijedlog logična zaključka. Najlogičnije je predložiti godinu u kojoj se pretpostavlja da su sve radnje oko rukopisa završene. Posljednja zapisana godina jest 1642. pa bi se smjelo zaključiti da je i prijevod završen te godine ili oko nje. Pitanje koje nas zanima glasil bi: Kada je Kašić dovršio prijevod Svetog pisma, a ne kada je ga prevodio. Iz svega što je rečeno, možda je najbolji odgovor da je to učinio oko 1640. godine. Eto, to su podatci iz kojih se može zaključivati.

2. Nepoznato o Kašićevu prijevodu Biblije

Pod nepoznatim podrazumijeva se ono što nije obrađeno ili je nedostatno obrađeno.

2.1. Jezik i prevođenje

U drugom svesku njemačkog izdanja o jeziku su pisali Radoslav Katičić, Christian Hannick i Ivan Golub. Katičić nastoji ponajprije staviti u povijesni kontekst Kašićev prijevod Biblije i sav njegov prevodilački rad (Katičić 2000), a Hannick i Golub analiziraju Kašićev prijevod izabranih biblijskih tekstova (Hannick 2000, Golub 2000). Ostaje dojam da nedostaje cjelovita studija o jeziku Kašićeva prijevoda Biblije.

Kašić je ocjenjivao Bandulavićev prijevod (Horvat 1992-1993), a Roza je ocjenjivao njegov (Vanino 1933). To su bili uglavnom suvremenici koji su ocjenjivali jedni druge, no bilo bi zanimljivo ocijeniti Kašićevo prevođenje iz današnje perspektive, pa i njegovo ocjenjivanje prevođenja.

Za ilustraciju Kašićeva prevođenja može poslužiti jedan primjer, jedna znakovita Kašićeva zabuna. On je u prijevodu Rituala rimskoga jedan tekst, otisnut na str. 431 i 432 (recto i verso), preveo dvaput. Ovdje nas ne zanima kako se Kašiću dogodila ta zabuna, zanimaju nas samo razlike u prijevodu.

O toj Kašićevoj zabuni napisao sam poseban članak pod naslovom »Ritual rimski Bartola Kašića: tragom jedne zabune« (Bašić 2019, 175-182). Najprije su popisane sve razlike, ukupno njih 43 (izostavljene su neke sasvim sitne), zatim su u komentaru razvrstane po slojevima: neke su razlike prevodilačke naravi, neke redakcijske, a neke su tiskarske pogreške. Od prevodilačkih razlika spomenut ću samo jednu: Kašić je, čini se, jednu latinsku riječ jedanput pročitao kao

fidelem, a drugi put kao **fidem**. Najviše razlika odnosi se na Kašićeva kolebanja. I tu ima različitih vrsta razlika: a) refleks jata: *Diviçæ / Dieviççæ; vitrom / vietrom; miesta, / mijsta*; b) dugi/kratki glas: *Sinovom / Sijnovom; Privisokkoga / Prijvisokkoga*; c) naglasak: U naglasku je samo jedna prava razlika, i to u samom naslovu: *Zaklinanye / Zàklinanye*. Od drugih razlika u vezi s naglaskom negdje je naglasak stavljen, a negdje nije; na dva mjesta ima u riječima dvostruki naglasak, a to je očito tiskarska pogreška. U svojim bilješkama o naglasku Kašićeve gramatike Mate Kapović u zaključku ustvrđuje: »Dakle, vidjesmo da je Kašićev sustav bilježenja krajnje nesustavan i nerijetko dvosmislen« (Kapović 2006, 39). Spomenuti primjer iz Rituala to bjelodano potvrđuje. Ta Kapovićeva primjedba mogla bi se, možda u ublaženom obliku, protegnuti na cjelokupan prijevod Rituala.

Kašić u svim svojim djelima na kraju redovito donosi *Pomanjkan'ja* koja treba *ponapraviti*, ali ništa od toga ne donosi s ovih dviju stranica Rituala, a ima ih koja je vrijedilo zamijetiti i navesti. On redovito donosi samo najvažnija, a druga prepušta čitatelju da ih sam *ponapravi*. U jednom drugom svojem članku iznio sam tezu da bi *pomanjkan'ja* u Ritualu moglo biti preko 700, sitnijih i krupnijih.¹¹ No, mislim da iz toga ne bi trebalo nužno zaključiti da je Kašić bio površniji i nemarniji od drugih, nego da je to stvarnost onodobnog tiskarstva,¹² a istraživači to kao da ne uzimaju dostatno u obzir. Stoga mi se čini da je ta Kašićeva zabuna višestruko zanimljiva. Ona bjelodano pokazuje kako je težak i nesiguran put da se dopre do izvornog autorova teksta. Baca također novo svjetlo i na Kašićev način rada. On je, naime, podjednako dobro poznao i latinski jezik i hrvatski jezik, a uz ostale poslove mnogo je prevodio te je zasigurno stekao potrebno iskustvo i rutinu u tom poslu. Nije morao mnogo razmišljati, osim možda kad bi došla koja vrlo rijetka riječ ili izraz. Daleko od toga da bi on, kako se pomišljalo o njegovu prijevodu Svetoga pisma tumačeći ono iz naslova »versio illyrica selecta«, skupljao prethodne prijevode i od njih

¹¹ Analizirajući dvadeset primjera iz Rituala izabranih po posebnom ključu, zaključno sam ustvrdio: »Od dvadeset navedenih primjera Kašić ispravlja u njih 8. Tako je, u tim primjerima, odnos između ispravljenoga i neispravljenoga 8:12. Opći je dojam da bi takav otprilike mogao biti i odnos između sveukupnih Kašićevih ispravljanja (49 [prva paginacija] + 252 = 301) i onoga što nije ispravio. Ako bi bilo tako, onda bi, uz te ispravljene, bilo još preko 400, sitnijih i krupnijih, neispravljenih pogrešaka« (Bašić 2019, 135).

¹² Kašić je to bez imalo okolišanja priznao zapisavši na kraju svojih *Pomanjkan'ja*: »Evo ti upisah, mili štioče, pomanjkan'ja, kakono imaš ponapraviti ih: ter se nemoj čuditi da ih toliko jest: čudi se da ih nije vele veće budući bili stampaturi utieštenici našega jezika nerazumiteonici: paček zahvali Gospodinu Bogu da se to sve moglo jest i tako utieštiti s velicim mojim trudom« (Kašić 1640, 450).

stvarao novi prijevod.¹³ Ako je spominjao prethodne prijevode, to je više da bi opravdao svoj prijevod, da to nije nepotrebna novotarija, nego da se naslanja na dotadašnje odobrene prijevode.

2.2. Akcentuacija

Bilo je i prijedloga da se Kašićev prijevod Biblije prenese u izvornoj grafiji, a onda i s naglascima. To bi međutim bilo korisno samo za uži krug čitatelja, a posao bi bio vrlo zahtjevan. Pogotovo bi ga otežala činjenica što ima više rukopisa, a samo je jedan dio, relativno malen, Kašićev autograf. Sada ne preostaje drugo nego akcentuaciju temeljito proučiti. Stoga sam poticao profesora Matu Kapovića, stručnjaka za akcentuaciju, da obradi naglasak Kašićeva prijevoda Biblije. Ponudio sam dostaviti mu vrlo kvalitetne preslike Kašićeva autografa, no odgovorio je da, nažalost, to nikako ne može sada prihvatiti jer da ima »još mnogo takvih drugih projekata i vrlo malo vremena«. Autograf bi bio sasvim dostatan za taj posao. Istina je da ima dosta oštećenog i vrlo teško čitljivog teksta, ali ima i sasvim dostatno vrlo urednog i jako čitljivog rukopisa.

Kapović u svom radu o naglasku Kašićeve gramatike napominje: »O jeziku je Bartola Kašića, autora prve hrvatske gramatike, razmjerno mnogo pisano... Nasuprot tomu, o naglasku se u ... njegovim djelima nije mnogo pisalo (iako su gotovo sva Kašićeva djela barem dijelom naglašena« (Kapović 2006, 28). I na kraju zaključuje: »Svakako ostaje još dosta toga zanimljiva u Kašića, a nesumnjivo bi trebalo istražiti i akcentuaciju u drugim njegovim djelima što se autor ovoga članka nada i učiniti u budućnosti« (Kapović 2006, 39). Ima dakle nade da se i ta tema primjereno obradi.

2.3. »Dvostruki prijevodi«

Od neobrađenih pitanja može se spomenuti još ono što je Sante Graciotti, pišući o Misalu Neofiti 55 (Graciotti 2008), nazvao *dvostrukim prijevodima* (*le doppie traduzioni*). On kao da je shvatio da je to vlastitost toga misala, ali nije jer je ta pojava bila, čini se, dosta raširena. Primjerice, u Bandulavićevu Lekcionaru (U Bnetcih ožujaka aliti marča; ortografia aliti postavljen'je slovā...), zatim u Kašićevim djelima (npr. u Ritualu: rituala ili običajnika; svetih moći ili relikvia...; u *Pismu od nasledovan'ja*: poplesali i potlačili; sviest i konšienca...), s time da u prijevodu Svetoga pisma ipak postupa drukčije – drugi dio »dvostrukog prijevoda« ne donosi u tekstu nego na rubovima. U izdanju je uz taj tekst stavljen znak =, što znači samo da je zapisan na rubu. Ako bi se htjelo točno opisati što je Kašić

¹³ O tome vidi Bašić 2019, 22-23.

time htio, trebalo bi popisati sve primjere i proučiti ih.¹⁴ Evo nekoliko primjera: *od obraza* = *od lica* (Post 4, 14; Vg: a facie); *raztegnu* = *raspe* (Post 12, 8; Vg: tetendit); *jame* = *bunare* (Post 14, 10; Vg: puteos); *zaručnicu* = *ženu* (Mt 1, 20; Vg: conjugem)

O tzv. dvostrukom prijevodu postoji poduži članak Darije Gabrić-Bagarić (1999.): »Rubni zapisi u rukopisnoj Bibliji Bartola Kašića.« Članak je opširan, ali uza sve to i jako necjelovit. Ovdje sam nasumce uzeo četiri primjera, u spomenutom je članku samo jedan od njih naveden, i to ovaj posljednji: *zaručnica* – *žena*. Upravo je taj vrlo karakterističan i na njemu ću se zadržati. Pogledao sam kako je u Rječniku Kašićeve Biblije (djelo iste autorice) opisana ta natuknica (natuknica *žena*): uz natuknicu nema nikakva tumačenja, što hoće reći da je sve kao u današnjem hrvatskom jeziku. U napomenama za izradu rječnika kaže se da se navode značenja ako se razlikuju od značenja u suvremenom hrvatskom jeziku ili ako se radi o nepoznatoj, manje poznatoj, teško razumljivoj ili po nečem specifičnoj riječi. To je dosta suženo značenje, a ako se želi izraditi cjelovit rječnik nekog djela, trebalo bi za svaku riječ navesti sva značenja koja dolaze u tom djelu, dakle i ona značenja koja su jednaka u današnjem hrvatskom jeziku. Drugim riječima, kao jednojezični rječnik nekog jezika.

2.3.1. Ekskurs: žena ili supruga?

U rječnicima hrvatskog jezika navode se dva temeljna značenja riječi *žena*: 1. odrasla osoba ženskog spola, 2. udana žena u odnosu na muža s kojim je u braku (VRH 2015) i (HER 2003), s time da uz drugo značenje HER donosi odrednicu razgovornog jezika. Istina je da jezik ide prema tome, ali mislim da je ovdje više u pravu VRH. Ako bi se htjela navesti neka odrednica, mogao bi to biti biblijski govor ili crkveni govor. U biblijskom govoru u drugom značenju je samo žena, nema riječi supruga, a to dobrim dijelom vrijedi i za crkveni govor općenito. No i crkveni govor pomalo gubi svoju vlastitost. To se može vidjeti i na ovom primjeru: U obredu vjenčanja nedavno su u obrascu privole riječi »uzimam te za svoju ženu« (Rimski obrednik 1970: br. 23, 45, 60) promijenjene u »uzimam te za svoju suprugu« (Rimski obrednik 1997: br. 62, 63, 96, 97, 130, 131, 161, 162). Je li ta promjena dobra i opravdana? Privola je bitan dio sakramenta ženidbe pa je i to razlog da se svaka namjeravana promjena dobro prouči i da se ništa ne mijenja brzopleto i olako.

¹⁴ U međuvremenu sam obradio tu temu za zbornik radova sa Znanstvenog kolokvija (v. bilj. * na početku): popisani su svi parovi (ukupno ih je 688) i razvrstani prema razlogu njihova nastanka te su, zbog preobilne građe, ogledno komentirani samo izabrani primjeri. Zbornik je najavljen za 2027. kao prvi broj časopisa Rasprave Instituta za hrvatski jezik.

I ime sakramenta – ženidba – pomalo gubi uporište. Sve češće se čuje *sakrament braka*, što, kako ćemo vidjeti, nije dobro. Ženidba je dobar prijevod latinskog *matrimonium*. Dobro je podsjetiti na etimologiju i latinske i hrvatske riječi. U poznatom etimologijskom rječniku latinskog jezika (Ernout i Meillet 1985) pod natuknicom **mater, -tris** *matrimonium* se tumači kao *maternité légale* (zakonsko materinstvo). U hrvatskoj riječi ženidba to značenje nije neposredno vidljivo, ali je uključno. Imenica ženidba, pogotovo glagol *ženiti se* vezuje se prvotno za mušku osobu, a značenje bi bilo *uzeti za ženu* (djevojka postaje žena). Petar Skok u svojem etimologijskom rječniku (Skok 1973) pod natuknicom **žena** imenicu *žena* etimološki preko indoeuropskog jezika dovodi u vezu s rađanjem, što je sadržano i u latinskom *matrimonium*. Stoga u crkvenom jeziku, a u nekim hrvatskim krajevima još uvijek i u svakodnevnom govoru, *žena* znači udanu žensku osobu.

Još je nešto s tim mijenama povezano. I u sadašnjem Zakoniku kanonskoga prava (1996.) postoji pojam *zakonita djeca*, djeca začeta ili rođena iz valjane ili predmnijevane ženidbe (kan. 1137), a ako je ženidba nevaljana, djeca se mogu pozakoniti naknadnom ženidbom (kan. 1139). Danas se taj podatak više ne spominje niti se upisuje u maticu krštenih. Vjerojatno se misli da bi se time dotična djeca diskriminirala. Međutim tu nije naglasak na djeci, nego na sakramentu ženidbe – je li ženidba valjana po crkvenom zakonu ili nije. A to nije nevažno.

Zakonitu djecu spominju i današnji rječnici hrvatskoga jezika: *zakon, zakonit, zakonito dijete* (HER); *zakonit, zakonito dijete: dijete koje je rođeno u braku* (VRH). Vrlo je lako, međutim, da će nova izdanja tih rječnika to izostaviti.

2.4. Rječnik

Rječnik je već spomenut. Jedan rječnik Kašićeve Biblije već postoji, ali je rađen u posebnim uvjetima koji mogu djelomice opravdavati njegovu necjelovitost. Izrada rječnika vrlo je zahtjevan i dugotrajan posao, a ovaj se mogao početi izrađivati tek nakon što je završena transkripcija cijeloga teksta. Još je tomu vrijeme bilo ograničeno, posao se morao dovršiti do određenog roka, a i autor je, ovdje zapravo autorica, često bio prisiljen ograničiti radno vrijeme koje je mogao za to izdvojiti.

Zaključak

O onom što bi trebalo biti poznato, a nije, treba i dalje ustrajno govoriti i pisati. A drugo su teme koje treba (još) istraživati. Najvažnije su spomenute: iscrpno opisati jezik prijevoda i njegove vlastitosti, proučiti Kašićeve prevoditeljske po-

stupke i izraditi cjelovit rječnik (nakon novoga, revidiranog izdanja Kašićeva prijevoda Biblije). Među važne zadatke stavljena je i akcentuacija toga Kašićeva životnog djela, a i dodatnim proučavanjem tzv. dvostrukog prijevoda mogli bi se postići zanimljivi rezultati.

Popis literature

- Bašić, Petar. 1999. Kada je Bartol Kašić započeo, a kada dovršio svoj prijevod Svetoga pisma? U: Ivan Kosić (ur.), *Bartol Kašić u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu*. Zbornik radova o djelu Bartola Kašića. Drugo, popravljeno i prošireno izdanje, 43-48. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica.
- Bašić, Petar. 2000. Die Manuskripte. U: *Biblia Sacra...* [Sv. II] 7-22 + 35 str. faksimila.
- Bašić, Petar. 2019. *Bartol Kašić prevoditelj*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Bašić, Petar. 2025. Netočnosti o Kašićevu Ritualu rimskom. *Jezik* 72/2-3: 111-114.
- Biblia Sacra*. 1999. *Versio Illyrica selecta... Bartholomaei Cassii*. Ediderunt Hans Rothe et Christian Hannick. E codicibus manuscriptis transtulerunt Petar Bašić et Julije Derossi et Zlata Derossi. Curis elaboravit atque apparatu critico instruxit Petar Bašić. [Sv. I] Paderborn...: Ferdinand Schöningh.
- Biblia Sacra*. 2000. *Versio Illyrica selecta... Bartholomaei Cassii*. Ediderunt Hans Rothe et Christian Hannick. E codicibus manuscriptis transtulerunt Petar Bašić et Julije Derossi et Zlata Derossi. Curis elaboravit atque apparatu critico instruxit Petar Bašić. [Sv. II] Kommentare – Wörterverzeichnis. Paderborn etc.: Ferdinand Schöningh.
- Ernout, Alfred i Antoine Meillet. 1985. *Dictionnaire étymologique de la langue latine: histoire des mots*. Paris: Éditions Klincksieck.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 1999. Rubni zapisi u rukopisnoj Bibliji Bartola Kašića. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik* 25/1: 99-121.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 2000. Das Wörterverzeichnis zur Kašić-Bibel. U: *Biblia Sacra...* [Sv. II] 199-448.
- Golub, Ivan. 2000. Kašićs Übersetzung und die biblische Vorlage. U: *Biblia Sacra...* [Sv. II] 91-97.
- Graciotti, Sante. 2008. Le doppie traduzioni nel Messale croato-raguseo, Neofiti 55, della Biblioteca Apostolica Vaticana. *Slovo* 56-57: 175-186.
- Hannick, Christian. 2000. Zur Textgestalt der Bibelübersetzung des Bartol Kašić. U: *Biblia Sacra...* [Sv. II] 71-90.
- HER 2003. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi liber.
- Horvat, Vladimir. 1992-1993. Kašićev ispravak Bandulavićeva lektionara. *Vrela i prinosi* 19: 217-230.
- Horvat, Vladimir. 1993. Pogovor. U: Bartol Kašić (preveo). *Ritual rimski istomaccen slovinski po Bartolomeu Kassichiu*. Rim: Kongregacija de Popaganda Fide. Pretisak: Kršćanska sadašnjost i Zavod za hrvatski jezik Hrvatskog filološkog instituta, Zagreb, 1-22.

- Kapović, Mate. 2006. Bilješke o naglasku Kašićeve Gramatike. *Croatica et Slavica Iadertina* 2/2: 27-41.
- Kašić, Bartol. 1638a. *Xivot Gospodina nascega Isukarsta*. Rim: Kongregacija de Popaganda Fide.
- Kašić, Bartol. 1638b. *Xivot sfetoga Franceska Saveria*. Rim: Bernardin Tani.
- Kašić, Bartol (preveo). 1640. *Ritual rimski istomaccen slovinski po Bartolomeu Kassichiu*. Rim: Kongregacija de Popaganda Fide.
- Kašić, Bartol (preveo). 1641a. *Tome od Kempisa... Pismo od nasledovan'ja*. Rim: Francesco Moneti.
- Kašić, Bartol (preveo). 1641b. *Vanghielia i Pistule istomaccene... u jesik dubrovacki*. Rim: Bernardin Tani.
- Kašić, Bartol. 2002. U: Adalbert Rebić (ur.), *Opći religijski leksikon*, 430. Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«.
- Katičić, Radoslav. 2000. Über die Sprache der Kašićschen Bibelübersetzung. U: *Biblia Sacra...* [Sv. II] 59-69.
- Krasić, Stjepan. 2009. *Počelo je u Rimu: katolička obnova i normiranje hrvatskoga jezika u XVII. stoljeću*. Dubrovnik: Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik.
- Molnár, Antal. 2004. Kašićev prijevod Biblije, isusovački red i Sveta Stolica (O propalom pokušaju izdanja jedne knjige). *Povijesni prilozi* 23/26: 99-131.
- Rimski obrednik. 1970. *Red vjenčanja*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Rimski obrednik. 1997. *Red slavljenja ženidbe*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Skok, Petar. 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. III. poni² – Ž. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Thomson, Francis J. 2008. When did Bartol Kašić commence and complete his translation of the Bible into Croatian. *Slovo* 56-57: 559-570.
- Vanino, Miroslav. 1933. Stjepan Roza o Evandelistaru Bartola Kašića. *Vrela i prilozi* 3: 133-148.
- VRH 2015. *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Zakonik kanonskoga prava proglašen vlašću Ivana Pavla II. s izvorima*. 1996. Zagreb: Glas Koncila.